

Florina Ilis

**Romanul japonez
în secolul al XX-lea**

Presa Universitară Clujeană

2022

Cuprins

Cuvânt înainte	7
Argument	17
CAPITOLUL 1. Către o nouă ordine socială. Tradiționalism	
vs. Occidentalizare	23
O nouă ordine socială? Contextul literar	23
Mori Ōgai	44
Natsume Sōseki	56
Enchi Fumiko	83
CAPITOLUL 2. Către o nouă ordine literară	103
Nagai Kafū	111
Dazai Osamu	122
Abe Kōbō	130
Tanizaki Jun'ichirō	142
Kawabata Yasunari	151
CAPITOLUL 3. Noua ordine politică	169
Mishima Yukio	172
Ōe Kenzaburō	184
CAPITOLUL 4. Noua ordine mondială. Postmodernismul	193
Postmodernismul <i>soft</i> . Murakami Haruki	198
Postmodernismul <i>hard</i> . Murakami Ryū	205
Bibliografie	219

CAPITOLUL 1

**Către o nouă ordine socială.
Tradiționalism vs. Occidentalizare**

Motto:

At some point, Ambassador Iwakura also cut his hair short and changed from what he had been wearing into Western clothes. I don't know whether this represents enlightenment or if he's just caught the American mania.

Hogo hiroi: Sasaki Takayuki nikki

保古飛呂比 : 佐佐木高行日記

O nouă ordine socială? Contextul literar

De la prima misiune diplomatică japoneză (1860) în Statele Unite ale Americii până la călătoria istorică a ambasadorului Iwakura Tomomi (1825–1883), începută în dimineața zilei de 23 decembrie 1871 (anul 4 al erei Meiji), călătorie ce va cuprinde America și Europa, voiaj descris în cele cinci volume ale jurnalului lui Sasaki Takayuki (1830–1910)⁶, japonezii au avut un răgaz destul de scurt de timp pentru a se familiariza cu ideea că lunga perioadă de izolare a țării a luat sfârșit și că, obligată, în special, de condițiile externe, Japonia va trebui să accepte deschiderea spre lume. Evident, primele lucruri constatate de japonezi în cea dintâi misiune diplomatică în străinătate au fost legate de costumația occidentalilor, precum și de modul acestora de comportament. Japonezii au fost uimiți să vadă că îmbrăcămintea președintelui american nu era cu nimic diferită de cea a supușilor săi, că se plimba liber și fără escortă și că discuta, fără formalități, cu supușii. În Japonia, datorită etichetei severe

⁶ *Hogo hiroi: Sasaki Takayuki nikki* 保古飛呂比 : 佐佐木高行日記 [Colecționarul de fragmente: Jurnalul lui Sasaki Takayuki], 5 vol., Tōkyō, University of Tōkyō Press, 1974.

și a codurilor stricte de comportament, toate aceste lucruri erau aproape de neimaginat. Ierarhia socială din epoca Edo impusese un mod de comportament și un cod vestimentar atent reglementat de către autoritățile *bakufu*, stratificarea socială reflectându-se și în registrul lingvistic sau în aspectul formal al limbii. Stricta împărțire în clasele sociale majore: samurai (*shi* 士) – țărani (*nō* 農) – meșteșugari (*kō* 工) – comercianți (*shō* 商), structură justificată ideologic de învățații confucianiști și legiferată de administrația *bakufu*, impunea fiecărei categorii, conform rangului și misiunii sau utilității sale sociale, un anumit cod de comportament; fiecare reprezentant al societății, de la copii la vârstnici, de la femei la bărbați, de la samurai la comercianți, trebuia să se supună codului și etichetei adecvate propriului său statut.

Învățăatul confucianist Ogyū Sorai (荻生 徂徠, 1666–1728), unul dintre cei mai influenți gânditori ai epocii sale, reinterpretează doctrina confucianistă pornind de la principiul că natura umană se schimbă în timp, la fel și limbajul, de aceea este nevoie de o reînnoire a gândirii în raport cu noile evoluții. Pornind de la ideea schimbării, Ogyū a redactat, cel mai probabil în 1726, *Seidan (Discurs despre Guvernare)*, text în care combină *analize ale situației socio-politice contemporane cu discursul politic* („analysis of the contemporary sociopolitical situation with a discussion of policy”)⁷. Această idee, pe care a împărtășit-o și conducătorului militar al țării, shōgun-ului Tokugawa Yoshimune (徳川 吉宗, 1684–1751), definește ce înseamnă, în termenii gândirii confucianiste, *Calea*, dar, mai ales, cum poate fi adaptată practica socială la normele învățaturii și cum poate fi impusă, politic, prin intermediul legilor, o formă de guvernare care să armonizeze principiile *Legii învățăturilor* cu cele ale legii ordinii politice și sociale. În viziunea lui Ogyū Sorai, *Calea* nu derivă dintr-un principiu predominant al Universului, ca în vechile scrieri, ci este un rezultat al acțiunii oamenilor. Referitor la aceasta, Ogyū susține importanța determinării sociale, a legăturilor dintre categoriile sociale, demonstrând

⁷ Watanabe Hiroshi, *A History of Japanese Political Thought, 1600–1901*, Translated by David Noble, Tōkyō, LTCB International Library Trust/ International House of Japan, 2012, p. 161.

că păstrarea armoniei se datorează unui raport inextricabil între principalele clase sociale a căror importanță este pusă în valoare doar în ansamblul ordinii date:

„The peasant cultivates the fields and so nourishes the people; the artisan makes utensils and has the people use them; the merchant exchanges what one has for what one has not and so helps the people; the samurai rules so that disorders will not arise. Though each performs only his own job, he is helping the other”⁸.

Ogyū Sorai a fost unul dintre cei mai influenți gânditori ai regimului Tokugawa formând, prin intermediul școlii de învățături confucianiste, pe care a înființat-o în 1706, studenți care vor ajunge mai târziu în administrația țării și se vor ghida după ideile sale.

Ținând cont de diferențierile sociale și de lipsa de mobilitate care constituia un principiu de bază al armoniei sociale, nu este de mirare că japonezii care au participat la prima misiune în Statele Unite (1860) s-au arătat surprinși tocmai de acele aspecte ale vieții publice (de la îmbrăcăminte până la felul de a vorbi) care, în țara lor de origine, marcau diferențe sociale majore, aproape imposibil de depășit.

În schimb, 12 ani mai târziu, pentru cei patru vice-ambasadori care l-au însoțit pe ambasadorul Iwakura, îmbrăcăminte de tip occidental nu mai era problematică, după cum se observă și din fotografia de grup a acestora, realizată la Londra, în 1872. În această fotografie, însă, singurul îmbrăcat în ținuta formală japoneză este ambasadorul Iwakura, dar, după cum relatează Sasaki Takayuki în jurnalul său, *mania* americană îl va cuprinde și pe acesta, care nu va întârzia să adopte, din comoditate, moda vestimentară europeană. Momentul desprinderii de țărm a ambarcațiunii ce îi transporta pe membrii misiunii Iwakura la bordul vaporului acostat în larg, vapor cu care aceștia urmau să înceapă călătoria istorică în America, a fost immortalizat de către pictorul *nihonga* Yamaguchi Hōshun (1893–1971). În această imagine, pictorul îi surprinde pe doi vice-ambasadori în haine occidentale, flancându-l pe

⁸ Peter Duus, *Modern Japan*, p. 7.

ambasadorul Iwakura ce purta ținuta japoneză de ceremonie. Conform etichetei, cei trei stau în picioare cu spatele spre vaporul care îi așteaptă și cu fața înspre țărm, spre cei veniți să-i conducă. Pe țărm se văd numeroși oameni purtând fie îmbrăcăminte europeană, fie ținută tradițională. Reprezentarea plecării misiunii diplomatice, consideră Takii Kazuhiro, precum și felul în care aceștia au fost *imortalizați* în celebra imagine, reflectă politica guvernului Meiji care privea simultan atât înspre lumea civilizată, cât și spre tradiția veche japoneză: „The contrast between Iwakura și Kido și Ōkubo displays the janus-face quality of the new Meiji government, which looked simultaneously toward civilization and antiquity”.⁹

Pe de altă parte, o expresie a vechii separări sociale persistă încă în această imagine, astfel, dacă cei doi vice-ambasadori sunt egali unul față de celălalt, deoarece poartă amândoi același tip de veșmânt, ambasadorul Iwakura se distinge, totuși, din punct de vedere social de colaboratorii săi, aspect subliniat atât de adoptarea veșmântului tradițional japonez, cât și de faptul că este reprezentat cu un pas în fața celor doi. Or, în mod evident, din această poziționare a celor trei se desprinde ideea superiorității sociale a ambasadorului; orice japonez dintre cei rămași la țărm sau dintre cei care au contemplat pictura lui Yamaguchi Hōshun în acea vreme a decodificat în mod corect natura și raportul relațiilor dintre personajele reprezentate în imagine.

Într-o fotografie făcută la puțin timp după sosirea la Londra, ambasadorul Iwakura Tomomi este reprezentat în aceeași ținută tradițională, în timp ce cei patru vice-ambasadori poartă haine occidentale. Sprijinindu-se și de scrierile memorialistice ale lui Sasaki, editate în 1974 în cinci volume, Takii Kazuhiro analizează această fotografie remarcând că, în ciuda veșmântului tradițional japonez, ambasadorul Iwakura, care purta deja pantofii occidentali, era pe punctul de a ceda influenței de occidentalizare în ceea ce privește aspectul exterior, lucru subliniat și de maniera inhibantă în care cei patru

⁹ Takii Kazuhiro, *The Meiji Constitution. The Japanese Experience of the West and the shaping of the Modern State*, Tōkyō, LTCB International Library Trust/ International House of Japan, 2007, p. 7.

vice-ambasadori (care îl înconjurau) îl puneau în inferioritate, cel puțin numerică, prin ținuta lor:

„It is almost as if the four vice-ambassadors have surrounded the traditionally attired Iwakura to coax him into Western dress. Indeed, the photograph reveals that Iwakura is already wearing Western shoes. Soon this Westernization will extend to the rest of his body. We can only wonder what he thought at personally experiencing the discomfort of civilization and enlightenment for the first time.”¹⁰

Dar, dacă modelul și măsura veșmintelor occidentale puteau fi, prin dibăcia croitorilor, adoptate și adaptate trupului unui japonez care, fie obligat, fie de bună voie, se străduia să fie în moda și curentul timpului, în ce măsură, oare, o întreagă națiune, cu un sistem social, economic și politic specific, cu o tradiție și o cultură veche de mai bine de o mie de ani, își putea croi în timp scurt, după tipare occidentale, *veșminte* culturale noi și un nou model de civilizație?!

Dezbaterile privitoare la epoca Meiji s-au eliberat, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, de accentele ideologice care au influențat interpretarea discursului asupra modernizării în epoca Taishō și în perioada interbelică. Chiar în epoca Meiji, dorința de modernizare, deși promovată de împărat, a întâmpinat rezistență în cercurile intelectuale tradiționaliste, generând, deopotrivă, dezbateri aprinse în ambele tabere. Politica de modernizare a guvernului, susținută cu perseverență de împăratul Meiji, s-a impus până la urmă ca un proces ireversibil, avansând rapid în perioada de început a reformelor. Discursul modernizării, prezent în sfera publică și academică, va influența o întreagă generație de intelectuali ce se va raporta, inevitabil, la conflictul dintre modernitate și tradiție. În ciuda opoziției de idei, în epoca Meiji, discursul care susținea politica imperială *fukoku kyōhei* (富国強兵/*țară bogată și armată puternică*) era, totuși, dominant în cercurile intelectuale. Prin războiul sino-japonez (25 iulie 1894 – 17 aprilie 1895) Japonia și-a dezvăluit noile ambiții

¹⁰ Ibidem, p. 16.

și interese colonialiste în Asia, iar războiul ruso-japonez (1904–1905), cu victoria asupra Imperiului țarist, a impus-o ca o nouă putere în regiune.

Dar, dincolo de acest consens general față de ideea dezvoltării și a „civilizării” în spirit modern, mentalitatea conformării la un sistem social de tip feudal era destul de greu de clintit sau de schimbat în profunzime și în esență. Unul dintre cei dintâi occidentali care au ajuns în Japonia în primele decade ale erei Meiji, Lafcadio Hearn (1850–1904), observa cu subtilitate că legea străveche, înțelegând prin aceasta *legea familiei*, *legea comunală* sau cea *de clan*¹¹ controlează încă mentalitatea japoneză, în ciuda faptului că, oficial, legile speciale ale ierarhizării sociale din timpul regimului Tokugawa fuseseră abolite. Sistemul social din epoca Edo (*shi-nō-kō-shō*), bazat pe stratificare, se menținuse ca o structură fixă de clase, statutul de conducători ai clasei *samurailor* fiind legiferat cu ajutorul filosofiei neo-confucianiste a unor gânditori ca Hayashi Razan (林羅山, 1583–1657) sau Ogyū Sorai care, în termenii confucianiști ai armoniei universale, au justificat morala și ierarhizarea socială ce nu permitea mobilitatea socială. Ceea ce a făcut ca distincția dintre aceste categorii sociale să rămână neschimbată în linii mari a fost și ideea transmiterii principiilor eredității și loialității, care, inter-conectate, serveau menținerii sentimentului de supunere a fiului față de părinte, a supusului față de stăpân. Statisticile de la începutul erei Meiji au evidențiat faptul că o clasă socială, relativ restrânsă ca proporție numerică, – este vorba de clasa samurailor *bushi* –, era clasa căreia celelalte categorii (clasa țăranilor, clasa meșteșugarilor și clasa comercianților) i se subordonau fără condiții. Structura socială a țării, în 1868, era reprezentată astfel: samurai 6,4%, preoți (budiști și shinto) 1,25%, oameni simpli 90,62% (țărani 80–85%, meșteșugari și comercianți 5–10%), persoane din afara castelor (*eta*) și non-persoane (*hinin*) 1,72%, iar nobilii de la curte 0,01%¹². Dezechilibrul statistic se datorează, în bună

¹¹ Japonia lui Lafcadio Hearn. O antologie despre Japonia și poporul ei, Ediție și introducere de Donald Richie, București, Humanitas, 2009, p. 260.

¹² Susan B. Hanley, Kozo Yamamura, *Economic and Demographic Change in Pre-Industrial Japan, 1600–1868*, Princeton, Princeton University Press, 1977.

măsură, tipului de organizare socială de tip feudal, dar și gândirii dominante care a favorizat modelarea socială bazată, în special, pe principiul eredității. Dincolo de distribuția inegală a claselor sociale se poate remarca și faptul că, prin procentul mare ocupat de țăranii, aproape majoritatea populației Japoniei locuia în zonele rurale. Pentru conservarea acestei structuri sociale, guvernele succesive din epoca Tokugawa au impus o serie de măsuri stricte care au generat un sistem de control specific perioadei. Cele mai importante măsuri au fost: reorganizarea domeniilor, sistemul alternativ de serviciu în capitală (*sankin-kōtai*), stricta supraveghere a relațiilor cu străinii și politica *sakoku*¹³, toate acestea fiind reglementate prin învățăturile unor influenți gânditori neo-confucianiști, ca principali sfătuitori ai shōgun-ilor. În acest scop, familia Hayashi a fost numită în mod oficial *furnizoarea* consilierilor shōgun-ilor, iar școala de gândire înființată de Hayashi Razan, cel dintâi reprezentant al școlii, s-a dezvoltat pornind de la neo-confucianismul învățatului chinez Zhu Xi (1130–1200), din timpul Dinastiei Song de Sud, din China. Influența școlilor de gândire confucianiste și neo-confucianiste a fost imensă în timpul epocii Edo și, în virtutea întăririi autorității Casei Tokugawa ca familie conducătoare, învățații vremii nu au precupețit niciun efort în a armoniza învățătura vechilor gânditori cu starea de lucruri a țării. Astfel a funcționat mai bine de două secole sistemul politic al regimului Tokugawa, menținând pacea internă printr-o structură socială rigidă, dar eficientă din punct de vedere economic. Această echilibristică politică a avut, însă, mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea, și un revers negativ, ducând, prin menținerea relațiilor de tip feudal, la o adâncire tot mai pronunțată a diferențierilor sociale, precum și, în perioadele de secetă sau de vreme rea, la foame și sărăcire a populației. Pe de altă parte, în timp ce Europa făcea pași mari în progresul tehnologic, Japonia, în ciuda relațiilor cu olandezii și a importului de carte, nu putea să țină pasul acestei dezvoltări, rămânerea sa în urmă fiind remarcată de cei dintâi americani și europeni care au ajuns aici la începutul erei Meiji.

¹³Kenneth B. Pyle, *The Making of Modern Japan*, Second Edition, Lexington, Massachusetts, Toronto, D.C. Heath And Company, 1996, p. 14.

Primele semne ale crizei sistemului Tokugawa au apărut tocmai din zona din care puterea *bakufu* se aștepta cel mai puțin, adică din direcția orașelor și a dezvoltării acestora. Astfel, comerțul practicat în principalele centre economice Ōsaka și Edo a favorizat consolidarea noii clase sociale, recunoscute abia la începutul erei Edo, a negustorilor, reprezentată în special de *chōnin*-i (町人) sau orășeni, o clasă ce va deveni, treptat, principalul motor economic al țării. Germeii înfloririi economice și a dezvoltării orașelor se regăsesc încă din perioada Genroku (元禄, 1680–1730), perioadă cunoscută în cultura japoneză drept o perioadă de vârf și de intensă efervescență în toate domeniile artei. Cei mai influenți artiști ai perioadei sunt considerați Bashō Matsuo (1644–1694), Chikamatsu Monzaemon (1653–1724) și Ihara Saikaku (1642–1693). Dar, adevăratul salt al dezvoltării economice va fi realizat de unii reprezentanți ai clasei *chōnin*-ilor, care vor crea o elită tot mai bogată și, implicit, tot mai influentă în cadrul funcționării economiei orașelor. Aflându-se în căutarea și afirmarea unei conștiințe de clasă mai evolute, a unei identități culturale, noua clasă va crea, va susține și va patrona o artă distinctă, proprie, și care să corespundă idealurilor ei. În mare măsură, istoricii perioadei Genroku sunt de acord asupra faptului că dezvoltarea culturală a perioadei se datorează și acestui imbold creator care tinde să impună noi forme de artă, abandonându-le pe cele tradiționale, considerate de către orășeni prea sofisticate, ca nefiind deloc pe gustul lor sau, ca în cazul artei Rimpa, adoptând și adaptând formele de cultură clasică la gustul nou al timpului. Acestor artiști li se datorează, de altfel, renașterea artistică și revigorarea vechii culturi a epocilor Heian (794–1185) și Kamakura (1185–1333).

Pe de altă parte, însă, criza sistemului de tip feudal al regimului Tokugawa nu mai putea fi evitată și, din cauza politicii de țară închisă, sistemul autoritar de control al guvernului *bakufu*, fragilizat în prima jumătate a secolului al XIX-lea atât din cauza presiunii externe, cât și a unor revolte interne și a problemelor sociale apărute pe fondul crizei economice, tindea să facă implozie.

În anul 1853, când Comodore Matthew Calbraith Perry (1794–1858) a forțat acostarea în golful Edo, aducând o scrisoare din partea președintelui

american Millard Fillmore (1800–1874), Japonia nu era pregătită să facă față unui asalt mai susținut din exterior. Perseverența comandorului Perry, în dorința sa de a înmâna scrisoarea președintelui american guvernului japonez, a dat peste cap protocolul care, în fața amenințărilor lui Perry de a acosta în orice condiții, a avut nevoie de câteva zile pentru a găsi o soluție acceptabilă. Astfel, la șase zile după sosirea navelor americane în Peninsula Izu (14 iulie 1853), japonezii au acceptat să se întâlnească cu Perry la Kurihama și să primească scrisoarea președintelui american. Prima întâlnire a fost destul de rece și nu a durat mai mult de 20–30 minute:

„The Japanese representatives had not only not taken the documents personally in hand, they had not uttered so much as a word. They had accepted the concept of equal treatment in terms of protocol, but were doing everything they could to refuse to acknowledge the initiation of diplomatic relations.”¹⁴

În 17 iulie, chiar a doua zi după ce Perry a părăsit golful Edo, membrii administrației guvernamentale au început dezbaterile referitoare la deciziile ce urmează să fie luate atunci când americanii vor reveni. Pe fondul acestor discuții, a intervenit moartea shōgunului Tokugawa Ieyoshi, în timp ce succesorul său legitim Iesada a fost declarat, din cauza unor probleme de sănătate, în imposibilitatea de a governa. Criza politică și sosirea la Nagasaki a trimisului țarului rus au urgentat rezolvarea crizei politicii externe a Japoniei. Odată cu semnarea, la 31 martie 1854, a unui *Tratat de pace și prietenie* (*Treaty of Peace and Amity*), cu Statele Unite, în care se accepta o deschidere limitată a țării, *kaikoku*, prin porturile Shimoda și Hakodate, precum și permiterea de schimburi comerciale, tratat care a intrat formal în vigoare de la data de 21 februarie 1855, se poate afirma că Japonia a ieșit din perioada de izolare și că nu mai era nicio cale de întoarcere. Dincolo de *multivalența interpretărilor*¹⁵ pe care, din cauza diferențelor lingvistice, le-au dat, atât japonezii, cât și americanii, interpretări

¹⁴ Mitani Hiroshi, *Escape from Impasse. Decision to Open Japan*, translated by David Noble, Edited by Nihon Rekishi Gakkai, Tōkyō, LTCB International Library/ International House of Japan, 2006, p.136.

¹⁵ Ibidem, p. 208.

atent analizate de Mitani Hiroshi, efectele acestui tratat nu au întârziat să apară. Evenimentele care au urmat s-au succedat într-un ritm amețitor, iar viteza cu care se accelera declinul puterii *bakufu*, dar și rapida regrupare a forțelor progresiste în vederea declanșării reformelor au împins țara la confruntări militare, cărora numai restaurația va reuși să le pună capăt.

Instalarea, la 3 ianuarie 1868, a noului împărat, va face ca balanța să se încline tot mai puternic înspre cei care susțineau cauza modernizării Japoniei. Voința de modernizare s-a reflectat în idealul de *civilizație și iluminare*, care a reprezentat viziunea epocii Meiji. Adoptarea superiorității tehnice și militare a Occidentului, dar fără renunțarea la principiile eticii japoneze vechi (de inspirație neo-confucianistă) sugera nevoia unei sinteze între ceea ce avea mai bun Occidentul și ceea ce avea mai bun Japonia, dar lăsa, în același timp, o poartă deschisă confruntărilor ideologice între susținătorii fără rezervă ai modernizării rapide și promotorii valorilor tradiționale. În primele două decade ale erei Meiji, întreaga scenă publică era acaparată de dezbaterile din toate domeniile, dezbateri purtate în sens polemic, de pe poziții contradictorii și care puneau față în față susținătorii politicii de occidentalizare a țării și susținătorii conservatori care militau pentru păstrarea vechilor tradiții. Interesul cu care sunt dezbătute în presa vremii subiectele momentului dovedește o extraordinară dorință de cunoaștere și de acceptare a obiecțiilor, teoriilor și concepțiilor vestice. Reformele radicale, atât în plan politic, cât și economic, urmăreau să transforme Japonia dintr-o țară feudală într-un stat puternic, centralizat, cu ambiția de a deveni o putere militară care să joace un rol însemnat în regiune, rolul de semi-colonie a Occidentului fiind exclus din planurile principalilor reformatori ai guvernului Meiji.

Pentru intelectualii reformiști ai epocii, ideea de modernizare era aproape sinonimă cu cea de civilizație; tot ceea ce era *modern* era, implicit, *civilizat*, în raport cu tradiția veche, considerată înapoiată. De aceea discursul intelectual din epocă vorbește de *ruptură* în sensul cel mai tranșant al termenului. Astfel, Fukuzawa Yukichi (福澤 諭吉, 1835–1901), unul dintre cei mai populari reformiști ai vremii, a publicat o serie de cărți pentru difuzarea și răspândirea